

Zamrożenie badań historycznych średniowiecznego Grudziądza 30 lat temu.

Zainteresowanie tematem Grudziądza na Forum budzi zdumienie. Trzeba jednak pamiętać, że faktycznie naukowcy uniwersyteccy zamrozili badania historyczne tego okresu w dziejach Grudziądza.

Upowszechniono liczne materiały kartograficzne z epok późniejszych, które są cennymi wskazówkami dla okresu średniowiecza.

Świadczą o tym dwie publikacje:

- Atlas Historyczny Miast Polskich. Grudziądz z 1997 r.

<https://atlasmiast.umk.pl/atlas/grudziadz/>

- Artykuł w Roczniku Grudziądzkim, t.20: 2012. Artykuł badacza niemieckiego Berharda Jähninga, *Przywilej grudziądzki z 18 czerwca 1291 roku*.

<https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/148162/edition/151015/content>

Stwierdzenie z 1997 r., że ewentualne w przyszłości odnalezione źródła nic nie zmieniają. Miasto założyli Krzyżacy na mocy dokumentu lokacyjnego z 18 czerwca 1291 r. jest wymowne.

Krytyce poddana została praca Krystyny Zielińskiej – Melkowskiej, Lokacja Grudziądza w 1291 r., wydana staraniem Toruńskiego Towarzystwa Kultury w 1991 r. Wówczas oddziałem TTK było Grudziądzkie Towarzystwo Kultury, może dlatego ta publikacja jest firmowana przez TTK.

<https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/17460/edition/26714/content>

GRUDZIĄDZ

HISTORIA I ROZWÓJ PRZESTRZENNY

Grudziądz jest położony na szerokości geograficznej 53°29'40" i długości geograficznej 18°45'05" na prawym brzegu doliny Wisły, która w okolicach miasta wykazuje znaczne rozszerzenie. Tak zwany Basen Grudziądzki (Kotlina Grudziądzka) jest podzielony przez Wisłę na dwie nierówne części. Na północy i południowym zachodzie łączy się on z obecną doliną rzeki. Na prawym brzegu Wisły znajdują się wyspy meandrowe (wyspy wysoczyznowe), tak zwane Kepy, Forteczna i Strzemięciska, między którymi rozłożyło się miasto Grudziądz. Najwyższe wzniesienie na południe od Osy tworzy Kępa Forteczna (86,1 m n.p.m.), której najbardziej na południe wysunięte ramię nosi nazwę Góry Zamkowej. Po lewej stronie Wisły wznosi się trzecia wyspa wysoczyznowa — tzw. Kępa Górnej Grupy (77,3 m n.p.m.). Od strony Wisły zbocze Kepy Fortecznej jest bardzo strome i tylko wschodni jej brzeg jest stosunkowo łagodny, o znacznym stopniu zdenudowania, co ułatwiało rozwój osadnictwa na tym terenie, a zwłaszcza u podnóża Góry Zamkowej. Przedłużeniem Kepy Fortecznej jest Kępa Strzemięciska (79,3 m n.p.m.). Teren między Kępami na prawym brzegu Wisły, zajęty przez zabudowania miejskie, tworzy jak gdyby garb, wznoszący się ponad Basen, do niedawna jeszcze wskutek podmokłości mało dostępnego i hamującego w przeobrażeniu miasta w tym kierunku. Po stronie wschodniej teren obniża się, tworząc rozległe tereny łąkowe, również do niedawna o charakterze podmokłym¹.

Koryto Wisły pod Grudziądem, o prostolinijnym przebiegu, jest znacznie zwięzione, co sprzyjało niedużemu organizowaniu przeprawy. Cały obszar stwarzał ponadto w sposób naturalny dogodne warunki obronne, gdyż od zachodu stykał się z korytem Wisły, od wschodu i południa był otoczony przez bagnistą dolinę tej rzeki, a od północy przez równie bagnistą dolinę Osy. Czynniki te spowodowały, że przynajmniej od schyłku starszej epoki kamienia (paleolit) Kotlina Grudziądzka była zamieszkiwana przez ludzi. Pierwsze ślady bytności ludzi kultury świderskiej od kryto na terenie Grudziądza-Mniszka². Kolejne pozostałości przebywania człowieka na interesującym nas terenie pochodzą ze środkowej epoki kamienia — mezolitu. Znalezione obiekty należą w dużej części do kultury chojnicko-pienkowskiej. W okresie neolitu (4200–1700 p.n.e.), gdy ludność przeszła od gospodarki zbieracko-łowieckiej do rolnictwa kopeniackiego, ziemie chełmińska zamieszkiwali przedstawiciele kultury ceramiki wstęgowej rytej i ceramiki wstęgowej klutej. Około 3500–3200 lat p.n.e. pojawili się osadnicy należący do kultury pucharów lejkowatych. Ślady ich obecności zachowały się w północnej części regionu, w Boguszwie, Madowskich i w Dubielnie³. U schyłku neolitu na tym terenie żyła ludność kultur amfor kulistych oraz ceramiki sznurowej, znana ze stanowisk archeologicznych w Grudziądzu-Mniszku, Wicherzu i Łasinie. Z I i II okresu epoki brązu (1800–1300 p.n.e.), kiedy ziemia chełmińska była objęta zasięgiem kultury łąwskiej, pochodzą obfitujące w znaleziska ceramiczne liczne stanowiska, szczególnie w Grudziądzu-Mniszku. Kolejny, III okres epoki brązu (1300–1200 p.n.e.) reprezentowany jest na omawianym terenie przez tzw. kulturę chełmińską⁴. Na początku epoki żelaza, w okresie halstańskim (650–400 p.n.e.), dotarli na ziemię chełmińską wpływy kultury pomorskiej, charakteryzującej się oryginalnym obrządkiem pogrzebowym i ceramiką grobową. W okresie późnohalstańskim (I w. p.n.e.) i wpływów rzymskich (II–IV w. n.e.) ziemia chełmińska objęta była kulturą wenedzką, a zwłaszcza jej odmianą północną nazywaną kulturą oksywską. Wówczas to na terenie Basenu Grudziądzkiego, a zwłaszcza w jego południowo-wschodniej części, znajdowało się znaczne (ok. 70 km²) skupisko osadnicze. Znalezione są trzy cmentarzyska z tego okresu — w Grudziądzu, Maruszy i Rządzu (wokół Jeziora Rudnickiego). Najprawdopodobniej na terenie tej ostatniej osady istniał ośrodek metalurgii żelaza⁵. Procesy osadnicze wówczas zapoczątkowane charakteryzowały się ciągłością, doprowadzając w VII–VIII wieku do pojawienia się osad i pierwszych grodów.

Pierwsza wzmianka źródłowa o Grudziądzu pochodzi z transumowanego dokumentu Bolesława Szczodrego (Śmiałego) dla klasztoru Benedyktynów w Mogilnie, noszącego kwestionowaną datę 1055 r.⁶ *Castrum Grudomich* występuje tam jako jeden z grodów, w których klasztor mogileński ma prawo poboru dziesięciny. Wzmianka ta świadczy przede wszystkim o tym, iż wczesnofeudalna monarchia Piastów wykorzystywała obronne położenie Góry Zamkowej do budowy grodu warownego, którego celem była kontrola przeprawy przez Wisłę. Grod ten wchodził później w skład kasztelanii pierwszej Piastów i pełnił istotną funkcję w wiołach Wisły i Osy, czyli na północnych rubieżach ówczesnego

państwa polskiego⁷. Wokół grodu zaczęła się rozwijać osada przygrodo- wa, w której skupiała się drobna wytwórczość i handel.

Nazwa późniejszego miasta, która w tym źródle pojawiła się po raz pierwszy, stanowi zagadkę dla historyków i językoznawców. Pisownia średniowieczna nie jest bowiem jednolita⁸. Pierwotnie wywodzono brzmienie nazwy *Grudziądz* od pruskiego określenia *Graudingas*, co oznaczać miało budynek (grodz) stojący na grudzie, tj. na wysokim brzegu rzeki. Inni badacze wywodzą nazwę miasta od polskiej Grudziency (ewentualnie Grudziemiec), którą osadnicy niemieccy zaadaptowali do własnego systemu fonetycznego (*Graudenz*)⁹. Najbardziej prawdopodobna jest najprostsza etymologia, wywodząca nazwę *Grudziądz* od wyrazu *gruda* oznaczającego bryłę twardej ziemi lub skupisko kamieni¹⁰. Teorię tę potwierdza również ukształtowanie terenu — Kępa Forteczna wraz z Górą Zamkową mają postać właśnie grudy twardej ziemi.

W tak zwanym dokumencie łowickim z 5 sierpnia 1222 r., w którym Konrad, książę mazowiecki, podarował biskupowi pruskiemu Chrystianowi szereg grodów i wsi w ziemi chełmińskiej, w tym wszystkie swoje dobra *oraz* Łozam (Chełmża) oraz wsie i las Gruta (na wschód od Grudziądza), jest wymieniony między innymi *quondam castra Grudenz*¹¹. Intencją Konrada było dostarczenie biskupowi Chrystianowi niezbędnej podstawy materialnej dla jego misji w Prusach. Donacja księcia mazowieckiego uzyskała konfirmację papieża Honoriusza III w dniu 18 kwietnia 1223 roku w Rzymie¹². Określenie *quondam castrum* wskazuje, że istniejący dotąd grod uległ zniszczeniu w wyniku najazdów pruskich¹³. W ręku biskupa Chrystiana grod mógł pozostawać aż do jego śmierci w roku 1245, z przerwą w latach 1233–1238, kiedy znajdował się on w niewoli u Sambów. Nie brak jednak przypuszczeń, iż grod wraz z otaczającą go osadą przeżył już w 1231 r. Krzyżacy, którzy podjęli starania dyplomatyczne w celu wyeliminowania konkurencji biskupa pruskiego na terytorium ziemi chełmińskiej i w Prusach¹⁴. Nie jest natomiast wystarczająco uargumentowany pogląd, jakoby grod grudziądzki stał się główną siedzibą biskupa pruskiego, jego bazą dla działań misyjnych w Pomezaniu¹⁵.

W kwestii lokalizacji miasta historiografia polska i niemiecka, jak się wydaje, nie zajęły jeszcze ostatecznego stanowiska. Dyskusyjna wydaje się ostatnio pojawiająca się koncepcja, że to właśnie Chrystian jest właściwym założycielem miasta, który nadał mu prawa miejskie¹⁶. Istnieje, co prawda, pewne przesłanki źródłowe i szereg domysłów w tym zakresie, ale zbyt wczesne jest, aby przyjąć to za ostateczny fakt historyograficzny. Zwolennicy tej koncepcji — Marian Biskup, a przede wszystkim Krystyna Zielinska-Melkowska¹⁷ — przywołują obok tekstu dokumentu lokacyjnego z 1291 r. również określenie Grudziądza w kronice Piotra z Dusburga jako *civitas et castrum* już w 1277 r.¹⁸ Brak jednak przekonującego dowodu w postaci wzmianek źródłowych o istnieniu jakiegokolwiek przywileju lokacyjnego przed 1291 r. Gdyby jednak nawet taki dokument kiedyś się znalazł, w co należy wątpić, nie oznaczałoby to potrzeby przesunięcia początków miasta na pierwszą połowę XIII w., gdyż owa hipotetyczna, pierwotna lokalizacja nie przetrwałaby długo, a jej zasięg terytorialny byłby bardzo ograniczony¹⁹. Uległaby ona zapewne upadkowi podczas najazdu Prusów w lecie 1243 r., kiedy pod Rządzem rozbili oni całkowicie wojsko krzyżackie²⁰. Natomiast hipoteza, co do związku genezy Grudziądza z biskupem pruskim Chrystianem, jako władcą grodu i zapewne organizatorem Kościoła w tej części ziemi chełmińskiej, daje się utrzymać. Dowodem tego głównie herb Grudziądza spotykany na pieczęciach miasta od 1365 r., wyobrażający biskupa ubranego w szaty pontyfikalne, z infułą na głowie, z prawą ręką podniesioną do błogosławieństwa, w lewej dłoni zaś trzymającego pastorał, nieco tylko ukosnie ustawiony. Marian Gumowski²¹ na podstawie analizy porównawczo-sfragistycznej pieczęci miejskiej z roku 1365 (ewentualnie z 1291 r.) i wizerunku biskupa Chrystiana na jego pieczęci z około 1230 r. utożsamiał zagadkową postać z herbu Grudziądza właśnie z biskupem Chrystianem, przez co potwierdził wcześniejsze przypuszczenia innych historyków. Przyznać jednak należy, że kwestia ta nie jest dla niektórych badaczy w pełni jasna, gdyż sugerują oni, iż tajemnicza postać na herbie miasta może być patronem kościoła parafialnego św. Mikołaja²². Symbolem miasta był również herb komturstwa grudziądzkiego przedstawiający głowę lura lub wolu z krzyżem zakonnym między rogami, głowa lura i krzyż (w kolorze czarnym) umieszczone były na białym tle. Najstarszy zachowany herb komturstwa pochodzi zapewne z przełomu XIII/XIV w.²³

W kwestii lokacji miasta historiografia polska i niemiecka, jak się wydaje, nie zajęły jeszcze ostatecznego stanowiska. Dyskusyjna wydaje się ostatnio pojawiająca się koncepcja, że to właśnie Chrystian jest właściwym założycielem miasta, który nadał mu prawa miejskie¹⁶. Istnieje, co prawda, pewne przesłanki źródłowe i szereg domysłów w tym zakresie, ale zbyt wcześnie jest, aby przyjąć to za ostateczny fakt historyograficzny. Zwolennicy tej koncepcji — Marian Biskup, a przede wszystkim Krystyna Zielinska-Melkowska¹⁷ — przywołują obok tekstu dokumentu lokacyjnego z 1291 r. również określenie Grudziądza w kronice Piotra z Dusburga jako *civitas et castrum* już w 1277 r.¹⁸ Brak jednak przekonującego dowodu w postaci wzmianek źródłowych o istnieniu jakiegokolwiek przywileju lokacyjnego przed 1291 r. Gdyby jednak nawet taki dokument kiedyś się znalazł, w co należy wątpić, nie oznaczałoby to potrzeby przesunięcia początków miasta na pierwszą połowę XIII w., gdyż owa hipotetyczna, pierwotna lokacja nie przetrwałaby długo, a jej zasięg terytorialny byłby bardzo ograniczony¹⁹. Uległaby ona zapewne upadkowi podczas najazdu Prusów w lecie 1243 r., kiedy pod Rządzem rozbili oni całkowicie wojska krzyżackie²⁰. Natomiast hipoteza co do związku genezy Grudziądza z biskupem pruskim Chrystianem, jako władcą grodu i zapewne organizatorem Kościoła w tej części ziemi chełmińskiej, daje się utrzymać. Dowodzi tego głównie herb Grudziądza spotykany na pieczęciach miasta od 1365 r., wyobrażający biskupa ubranego w szaty pontyfikalne, z infułą na głowie, z prawą ręką podniesioną do błogosławieństwa, w lewej dłoni zaś trzymającego pastorał nieco tylko ukośnie ustawiony. Marian Gumowski²¹ na podstawie analizy porównawczo-sfragistycznej pieczęci miejskiej z roku 1365 (ewentualnie z 1291 r.) i wizerunku biskupa Chrystiana na jego pieczęci z około 1230 r. utożsamia zagadkową postać z herbu Grudziądza właśnie z biskupem Chrystianem, przez co potwierdził wcześniejsze przypuszczenia innych historyków. Przyznać jednak należy, że kwestia ta nie jest dla niektórych badaczy w pełni jasna, gdyż sugerują oni, iż tajemniczą postacią na herbie miasta może być patron kościoła parafialnego św. Mikołaj²². Symbolem miasta był również herb komturstwa grudziądzkiego przedstawiający głowę тура lub wolu z krzyżem zakonnym między rogami, głowa тура i krzyż (w kolorze czarnym) umieszczone były na białym tle. Najstarszy zachowany herb komturstwa pochodzi zapewne z przełomu XIII/XIV w.²³

Kadr z tej strony, z zaznaczeniem stwierdzenia, że ewentualne inne źródła nic nie zmieniają w postrzeganiu genezy miasta Grudziądza.